

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI

FACULTATEA DE LITERE

ȘCOALA DOCTORALĂ STUDII DE HUNGAROLOGIE

DEPARTAMENTUL DE ETNOGRAFIE ȘI ANTROPOLOGIE MAGHIARĂ

TEZĂ DE DOCTORAT

FURU ÁRPÁD:

ZONE DE ARHITECTURĂ RURALĂ DIN TRANSILVANIA

îndrumător științific:

prof. univ. dr. Pozsony Ferenc

2015

ZONE DE ARHITECTURĂ RURALĂ DIN TRANSILVANIA

TEZĂ DE DOCTORAT – REZUMAT

Cuvinte cheie:

arhitectură rurală, arhitectură vernaculară, arhitectură populară, Transilvania, Ardeal, sat, lot, gospodărie, structuri de localitate, organizare de lot, casă țărănească, casă de locuit, plan, planul casei, instrumente de încălzire, cuptor, șemineu, cahle, structură, perete, planșeu, șarpantă, învelitoare, tindă, prispă, târnaț, pivniță, fațadă, fronton, ornamente, clădiri anexă, cuptoriște, grâнар, șură, șură cu gârbe, sură cu grajd, grajd, poartă, poartă tradițională, poartă sculptată, poartă din lemn, poartă din zidărie, poartă mică, poartă înaltă, poartă secuiască, zone de arhitectură, microzone, macrozone, subzone, regiune, microregiune

Arhitectura rurală din Transilvania este foarte diversă și complexă. Varietatea formelor funcționale ale clădirilor, gospodăriilor și structurilor de localitate, diversitatea planimetrică, volumetrică, structurală și ornamentală a clădirilor rurale este o consecință clară a complexității geografice și a caracteristicilor socio-economice, respectiv etnoculturale ale regiunii.

Scopul principal al tezei de doctorat este analiza zonelor de arhitectură rurală din Transilvania, regiune care a fost patria comună a mai multor grupuri etnice și religioase. Doresc să identific atât natura și cauza diferențelor arhitecturii rurale, cât și etapele apariției diferitelor

micro- și macrozone ale acestei arhitecturi, respectiv factorii principali care au determinat aceste schimbări și interferențele cu fenomenele socio-culturale generale.

Teritoriul care se află în vizorul cercetării este regiunea Transilvania, teritoriul înconjurat de Carpații Orientali, Meridionali și Occidentali, deci centrul țării, fără teritoriul aferent Banatului, Crișanei și Maramureșului. Doresc să analizez schimbările arhitecturii rurale de la mijlocul secolului al XVIII-lea până la mijlocul secolului al XX-lea.

Obiectul cercetării este arhitectura satului, cea creată de populația rurală cu ocupație preponderent agrară. Caracteristica comună a acestor clădiri este faptul că sunt realizate fără implicarea unui arhitect proiectant, ci prin munca directă a beneficiarilor sau a comunității rurale, eventual sub conducerea unui meșter specializat. Arhitectura rurală poate fi determinată și ca multiplicare a unor soluții arhitecturale și structurale bine gândite și cristalizate în decursul unor perioade însemnate. Clădirile de locuit și cu alte funcțiuni dintr-o gospodărie rurală sunt poziționate foarte strict, caracteristică determinată de mulți factori socio-economici; astfel, este necesară analiza distribuției acestor clădiri în gospodărie, dar și a structurilor stradale ale localităților rurale.

În decursul cercetării realizate, doar în situații speciale m-am ocupat de arhitectura eclesiastică sau nobiliară. Consider că aceste domenii ale arhitecturii se află în afara sferei arhitecturii rurale, dar sunt conștient de faptul că anumite soluții ale clădirilor religioase și nobiliare pot fi factori de influență în evoluția arhitecturii rurale.

Consider că analiza arhitecturii rurale prin prisma unor puncte de vedere etnice nu poate conduce la rezultate științific argumentate. Am analizat cu rigurozitate științifică elementele arhitecturii rurale, observând că acestea sunt influențate de factori geografici, socio-culturali ce țin de modul de viață al comunităților, și am încercat să evit capcanele falsei etichetări și ale semantismului etnic. Am prezentat la modul general arhitectura satelor și a regiunilor cu populație mixtă, deci, dacă prezint construcțiile din zona Târnavei Mici sau a Câmpiei Transilvane, cele redactate se referă atât la clădirile comunităților românești, cât și ale celor maghiare. Desigur, în regiunile cu structură etnică mai omogenă, cum este de exemplu Mărginimea Sibiului sau anumite zone din Secuime, cele redactate caracterizează grupurile etnice majoritare – în caz contrar diferențele sunt menționate.

În timpul cercetării m-am confruntat cu disproporționalitatea lingvistică și teritorială a literaturii de specialitate. Anumite zone etnografice sunt foarte bine reprezentate, altele mai puțin. De asemenea, propriile mele cercetări pe teren reprezintă unele neomogenități. În

anumite regiuni am reușit să inventariez aproape fiecare gospodărie cu clădiri tradiționale, iar în alte regiuni am avut șansa de a cerceta doar anumite gospodării reprezentative. Începând cu anii 1996 am reușit să inventariez foarte minuțios zonele Rimetea, Călata, Ținutul Odorheiului, Regiunea Covasna (Trei Scaune), Ținutul Arieșului, Valea Nirajului și Gheorgheni. Am efectuat o inventariere și cercetare pe gospodării reprezentative în Ciuc, Ghimeș, Zona Săcele și Valea Târnavei Mici, în Podișul Transilvaniei (Câmpia Transilvaniei), Valea Borșei, Valea Gurghiului, Ținutul Făgărașului, Mărginimea Sibiului. Conștient de rezultatele unor studii și cercetări ample realizate de alți autori am efectuat doar niște cercetări punctuale în Scaunele Săsești, și anume în câteva sate din zona Rupea, Sibiu, Sighișoara și Mediaș, în Țara Bârsei, în zona Bistriței. M-am bazat în primul rând pe numeroasele publicații de valoare referitoare la Ținutul Pădurenilor, Zona Hațeg și Hunedoara, Zona Lăpușului respectiv zonele etnografice din Munții Apuseni, efectuând în aceste arii doar câteva deplasări pe teren.

Deși cantitatea mai mare de date referitoare la anumite regiuni a influențat desigur proporționalitatea și structura tezei de doctorat, sunt ferm convins că am reușit să realizez minimul necesar pentru toate zonele din teritoriul studiat. Consider că rezultatele sunt științifice bine fundamentate și argumentate, dar desigur nu exclud posibilitatea ca noi cercetări de teren să nuanțeze concluziile prezentate mai jos.

Structura tezei de doctorat este următoarea: după capitolul introductiv sunt prezentate rezultatele cercetărilor legate de arhitectura rurală din Transilvania efectuate de către cercetători maghiari, români și germani începând cu mijlocul secolului al XIX-lea până în zilele noastre; după enunțul ipotezelor urmează un capitol dedicat metodologiei aplicate. De aici conținutul lucrării se împarte în două părți mari dedicate analizei și sintezei. Sunt prezentate factorii determinanți ai arhitecturii rurale în capitole succesive. După analiza structurilor de localitate și a aranjamentelor de lot, trei capitole sunt dedicate casei de locuit: este dezbătută structura funcțională și planimetrică, constituția structurală, respectiv ornamentală a locuințelor țărănești. Sunt de asemenea prezentate diferitele clădiri anexă. Un amplu capitol se ocupă cu porțile țărănești, elemente cu semnificații multiple, chiar simbolice. Analiza acestor elemente constitutive ale tematicii principale sunt realizate din prisma rolului lor în determinarea zonelor arhitecturale. Aceste capitole preced cea mai importantă parte a lucrării, care este tratatul sintetic al diferitelor macro- și microzone ale arhitecturii rurale. Este prezentată, ca și stare inițială, situația corespunzătoare mijlocului secolului al XVIII-lea urmată de analiza evoluției și subdivizării microzonale, fenomene ce au culminat la sfârșitul secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea. Lucrarea se încheie cu prezentarea concluziilor tezei.

În cercetările efectuate am primit mult ajutor, sprijin profesional și material din partea multor instituții de specialitate, cum ar fi Fundația Transilvania Trust, Muzeul Etnografic al Transilvaniei, Muzeul Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe, Muzeul Molnár István din Cristuru Secuiesc, Muzeul Haáz Rezső din Odorheiu Secuiesc, Societatea Etnografică Kriza János, instituții care prin arhivele lor fotografice și posibilitatea accesării acestora mi-au ușurat munca. Datorz mulțumiri mentorilor, profesorilor și colegilor: dr. Balassa M. Iván, dr. Pozsony Ferenc, Szöcsné Gazda Enikő, Fodor Attila, Vajda András, Tötszegi Tekla, Miklós Zoltán, Domokos Levente, Salló Szilárd, Adriana Stroe, respectiv sponsorilor cercetării: Fondului Cultural din Ungaria, Institutului Balassi, Fundației Communitas și distinsului Dr. Andrea H. Schuler.

Cercetările legate de această temă au rezultate multiple. Cel mai important aspect este faptul că s-a realizat pentru prima dată o sinteză a arhitecturii rurale din toată aria Transilvaniei, sinteză ce se bazează pe criterii unitare. Studiile precedente ori s-au concentrat asupra unor regiuni mai restrânse, ori au abordat separat etnografia sau arhitectura rurală a diferitelor grupuri etnice din Transilvania. Cercetarea actuală s-a concentrat asupra patrimoniului arhitectural rural tradițional al tuturor grupurilor etnice din acest teritoriu.

Deși din motive obiective a trebuit să mă bazez pe date nu întotdeauna omogene din punct de vedere teritorial, și mai ales pe date ce caracterizau neuniform evoluția în timp a fenomenului arhitectural, sunt convins că am determinat cu succes macro- și microzonele de arhitectură rurală a regiunii studiate, evoluția în timp a acestora, dimensiunea și caracterul schimbărilor, respectiv interferențele și influențele reciproce ale acestora. Am determinat cu suficientă precizie și majoritatea factorilor de influență ai arhitecturii rurale.

Identificarea factorilor determinanți ai arhitecturii rurale din unele zone și microzone de arhitectură rurală care nu au fost suficient sau deloc cunoscute reprezintă un rezultat important. Înaintea demarării cercetărilor nu au fost publicate lucrări științifice detaliate legate de arhitectura zonelor Rimetea, Călata, Ținutul Arieșului, mai ales în ceea ce privește evoluția arhitecturală caracteristică sfârșitului secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, perioade determinante pentru aspectul specific al acestor zone. Nu au fost efectuate cercetări sistematice nici în zonele Ținutul Odorheiului, Valea Nirajului sau în Depresiunea Gheorgheni.

I. CONCLUZII CU PRIVIRE LA EVOLUȚIA ARHITECTURII RURALE ȘI LA FACTORII DE INFLUENȚĂ A ACESTORA

1. Cel mai important factor ce influențează evoluția și caracterul arhitecturii rurale este modul de viață a comunităților care creează și utilizează gospodăriile și locuințele. Modul de viață determină tipul producției economice și agricole, care la rândul său influențează forma localității, structura stradală, aranjamentul funcțional al gospodăriei, tipul clădirilor anexă, planimetria caselor. Comunitățile cu mod de viață diferit au creat medii arhitecturale diferite. Prezintă diferențe esențiale, de exemplu, gospodăriile celor care practică oieritul față de gospodăriile minerilor sau a celor care practică o agricultură echilibrată.

2. Mediul natural determină forma și structura clădirilor în mod direct sau indirect. Mediul natural și climatic determină în primul rând forma producției agricole, prin aceasta modul de viață și, astfel, și mediul construit, dar determină și materialele de construcții ce stau la dispoziția localnicilor. Totodată, clădirile trebuie să răspundă condițiilor climatice și atmosferice (vânt, ploaie, zăpadă), care variază odată cu poziția geografică.

3. Situația socială a comunităților este de asemenea un factor determinant important. Arhitectura comunităților libere sau privilegiate diferă în mod esențial de cea a comunităților care au trăit în relații feudale. Starea socială influențează direct starea materială, dreptul de utilizare a resurselor materiale, dar și exigențele și dorința de reprezentare, deci implicit factorii calitativi ai mediului construit.

4. Apartenența etnică sau lingvistică influențează mai puțin și numai indirect evoluția arhitecturii. Dacă diferențele etnice sau religioase coincid și cu diferențele în statutul social, atunci și arhitectura diferă, dacă nu coincid, atunci mediile construite caracteristice diferitelor grupuri etnice sunt identice. Religia influențează foarte puțin, și anume doar elementele de natură simbolică a clădirilor.

5. Într-un spațiu și într-un anumit interval de timp factorii de influență a arhitecturii rurale sunt în general constanți, deci familiile cu un statut social și material similar au trăit într-un mediu construit identic, în case cu funcțiuni, planimetrie și volumetrie similară, au utilizat clădiri anexă foarte asemănătoare.

6. Într-un spațiu și într-un anumit interval de timp familiile cu statut social și material diferit au utilizat clădiri care diferă substanțial sau mai puțin substanțial unele de altele.

Diferențele sunt cu atât mai mari, cu cât starea socială a familiilor diferă. Clădirile utilizate de familiile mai puțin înstărite corespund clădirilor utilizate de familiile înstărite ale generațiilor precedente.

7. Evoluția în arhitectura rurală se realizează prin preluarea unor soluții puțin mai evoluat, dar apropiate față de cele utilizate. Construcțiile ce asigură aceste modele pentru evoluție sunt în general conacele nobiliare, clădirile cu caracter rural din periferiile târgurilor și orașelor.

II. NIVELURILE ZONIFICĂRII ARHITECTURII RURALE

1. Cele patru modele planimetrice utilizate în secolul al XVIII-lea stau la baza delimitării macroregiunilor arhitecturii rurale transilvane:

- a. **Casa cu cămară** utilizată de către populația românească în Apuseni și Regiunea Pădurenilor, cu legături cu arhitectura rurală din Gorj și Vâlcea.
- b. **Casa cu streșină** cu o cameră încălzită de un șemineu cu cahle, caracteristică fâșiei de est a Secuimii care este rezultatul unei evoluții interne influențate de arhitectura conacelor.
- c. **Casa cu cuptor** în tindă, caracteristică regiunilor centrale din Transilvania, influențată de evoluția conacelor și a clădirilor orășenești.
- d. **Casa cu cuptor în cameră și tindă liberă**, caracteristică regiunii nord transilvane, este o formă prezentă pe un vast teritoriu, ce cuprinde și teritoriile de nord ale Ungariei.

În secolul al XIX-lea, zona caselor cu cuptor în tindă s-a lărgit spre est și vest în detrimentul zonelor corespunzătoare caselor cu cămară și streășină. Spre nord, constatăm existența unei zone de tranziție de dimensiune însemnată, unde ambele tipuri funcționale sunt prezente. De la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, tipul funcțional reprezentat de casa cu cameră curată – bucătărie – cameră devine predominant în toate cele patru zone mai sus determinate.

Structura și poziția aparatelor de încălzire s-a dezvoltat conform celor patru macroregiuni, dar anumite soluții particulare, mai ales utilizarea diferitelor tipuri de cahle face posibilă o

nuanțare și o micro-zonare. În regiunea casei cu cuptor în tindă s-au dezvoltat tipuri de cuptoare și șeminee particulare în Rimetea, Ținutul Arieșului, Scaunele Săsești din sud, în Mureș, iar în regiunea nordică în Zona Bistriței și Călata. În fâșia estică, șemineele au primit un pronunțat caracter local în zona de nord a Odorheiului și Văile Homorodului Mic și Mare. Restul teritoriilor nu au un aspect local pronunțat din punctul de vedere al cahlilor și al aparatelor de încălzit.

Cele patru macrozone mai sus determinate reprezintă un punct de pornire pentru apariția microzonelor determinate de utilizarea specifică a unor materiale diferite sau a unor ornamente cu caracter local.

2. **Materialele și soluțiile structurale** utilizate au fost determinate de condițiile naturale, dar și de relațiile sociale și de bunăstarea materială a locuitorilor. Utilizarea unor materiale ce rezultă dintr-un proces industrial sau caracteristic unor manufacturi, cum este varul, cărămida, țigla sau sticla sunt determinate direct de bunăstarea materială și nivelul de dezvoltare economică al comunităților.

Factorii structurali joacă un rol important în delimitarea unor microzone de arhitectură rurală. Utilizarea pereților de piatră și cărămidă, respectiv utilizarea învelitorilor de țiglă devine caracteristică zonelor săsești din Transilvania de Sud deja în secolul al XVIII-lea, similar cu transformările din Zona Homorodului din prima jumătate a secolului al XIX-lea, respectiv din Ținutul Împădurit în cea de-a doua parte a secolului al XIX-lea. Pereții de piatră devin importanți în delimitarea zonei Văii Borșei în prima jumătate a secolului al XIX-lea, iar după 1870 în regiunea Rimetea. Partea nord-vestică a Câmpiei Transilvaniei devine specifică datorită pereților din pământ. Regiunile montane, unde dreptul utilizării libere a pădurilor a fost asigurat, construcțiile s-au realizau exclusiv din lemn. Lemnul s-a răspândit și în zonele de deal adiacente zonelor montane sus amintite. În centrul Transilvaniei, dominat de dealuri, în secolele XVIII-XIX a predominat utilizarea unor structuri din cadre de lemn și împletitură de nuiele acoperită cu argilă. În aceste zone, odată cu evoluția economică a comunităților, se trece treptat la utilizarea pereților de cărămidă, care devine dominantă la mijlocul secolului al XX-lea.

Deși materialul pereților este important în delimitarea unor microzone arhitecturale, putem afirma că acesta nu a influențat decisiv sau, în unele zone, chiar nu a influențat deloc planul funcțional al clădirilor.

Planșeele orizontale nu sunt factori determinanți în delimitarea zonelor arhitecturale, structurile folosite, bazate mai ales pe grinzi de lemn, fiind folosite la modul general în toată aria studiată. La fel, universale sunt și structurile utilizate în șarpantele clădirilor, ele neavând semnificații zonale. Materialele utilizate la învelitori evoluează similar peste tot. De la acoperișuri de paie în regiunile montane se trece prima dată la șindrila, iar în regiunile de deal la țiglă. Putem observa existența unor mici zone unde a fost preferată trestia. Înălțimea acoperișului variază și ea în funcție de materialul utilizat, dar și de clima caracteristică amplasamentului. Acoperișurile din paie presată necesită un unghi de bază care depășește 60 de grade, șindrila un unghi între 45-55 de grade, dar în regiunile montane, cum ar fi Țara Moșilor, Călata sau Harghita acestea s-au realizat și la 60 de grade. Acoperișurile de țiglă sunt mai joase peste tot, având un unghi în jur de 45 de grade.

Modul de realizare a prispelor și a târnațelor evoluează similar peste tot. Cu toate acestea, sunt unele forme care caracterizează anumite zone arhitecturale. Aici putem aminti, printre altele, târnațul cu arce mici în Regiunea Arieșului, târnațul cu stâlpișori de cărămidă în Ținutul Împădurit, târnațul atașat în zonele săsești, sau târnațul cu streășină în Odorhei.

3. **Finisarea și ornamentica fațadelor** este determinată în general de puterea financiară a comunităților, dar și de exigențele privind reprezentarea. Ornamentica fațadelor devine un mijloc de reprezentare și de determinare a caracteristicilor zonale la sfârșitul secolului al XVIII-lea în zonele săsești, în Regiunea Homorodului și Rimetea, unde văruierea parțială, culoarea roșie a ferestrelor este unică. În zonele săsești, și anumite regiuni sudice din Secuime, în secolul al XIX-lea apar motive pictate pe tencuiala umedă a fațadelor, ornamente influențate de decorațiile pereților și tavanelor pictate din bisericile regiunii. Tot în aceste regiuni, în cea de-a doua parte a secolului al XIX-lea apar și ornamentele realizate din tencuială, stucaturile cu caracter renașcentist și baroc. Acestea au fost de asemenea pictate în multe culori și apariția lor a fost influențată de arta bisericească și de arhitectura urbană – un element vizibil al transformării mentalității și gustului arhitecturii rurale de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Răspândirea decorațiilor la elementele de lemn în arhitectura rurală este iarăși rezultatul marilor transformări de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX și, în mod natural, fenomenul este mult mai accentuat în regiunile mai bogate în lemn. În prima fază sunt decorați stâlpișorii prispelor, îmbinările superioare ale acestora. Este foarte variată decorarea balustradelor de prispă, dar este foarte dificilă determinarea unor motive sau grupuri de motive caracteristice exclusiv anumitor regiuni. Decorarea prispelor este urmată de realizarea unor

ornamente pe frontoanele caselor sau prispelor. Acestea din urmă au devenit elemente caracteristice unor zone arhitecturale cum ar fi Călata, Valea Nirajului, Ținutul Arieșului.

Ferestrele și ușile prezintă o evoluție unitară pe tot teritoriul studiat, cu foarte puține conotații zonale.

4. Clădirile anexă din gospodărie sunt determinate de producția agricolă caracteristică zonei, respectiv de statutul social și bunăstarea proprietarului.

Cuptoriștele sau bucătăriile de vară apar în Transilvania peste tot, dar în perioade diferite. Grupurile cu statut social privilegiat sunt în fruntea acestor schimbări, în zonele săsești și în Secuime cuptoriștele apărând în documente deja de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Ultimele zone unde aceste anexe se răspândesc sunt Călata și Câmpia Transilvaniei.

Modul de înmagazinare a cerealelor și forajelor se face diferit în diferite regiuni. Stocarea cerealelor se face în clădire separată denumită grâнар într-o zonă destul de largă în centrul Transilvaniei, zonă care acoperă Ținutul Arieșului, Câmpia Transilvaniei, în Podișul Someșan, în văile Mureșului și Târnavelor, și chiar în Ținutul Secuiesc, mai ales în fâșia de vest a acestuia. Această clădire are un plan dreptunghiular și, în fața intrării, în general este construită o mică prispă; s-a dezvoltat foarte probabil cu preluarea unor modele din arhitectura nobiliară. În celelalte zone, cum ar fi majoritatea ariei Secuimii și a Scaunelor Săsești, în Călata, Rimetea, cerealele au fost stocate în clădiri cu funcțiuni complexe sau în interiorul caselor. Porumbarul făcut din împletitură de nuiel și, începând cu cea de-a doua parte a secolului al XIX-lea, din șipci, este prezent peste tot unde se cultivă porumb, adică în zonele centrale de deal și în depresiuni. Silozul de grâu înalt, de plan dreptunghiular cu structură din cadre și acoperiș este caracteristic numai Ținutului Sării și parțial Văii Nirajului.

Cea mai mare și mai complexă clădire anexă, și anume șura, are multe variante și forme locale, fiind foarte utilă în delimitarea unor microzone arhitecturale. În Scaunele Săsești din sudul Transilvaniei predomină șura largă cu structură din cadre de lemn sau construită parțial din piatră sau cărămidă. Șurile pot fi doar hale largi utilizate pentru treierat și depozitarea furajelor sau pot conține și grajduri de animale. De asemenea pot avea un mic portic central prin care se mărește suprafața utilă interioară. În zona Bistriței această clădire se află deseori sub același acoperiș cu casa. În Ținutul Secuiesc șurile sunt construite preponderent din bârne și sunt întotdeauna clădiri independente. Ele pot să conțină grajd sau pot fi utilizate doar pentru

treierat și depozitare. În regiunile mai dezvoltate din punct de vedere economic șurile pot fi construite și din piatră sau cărămidă, ca și casele. În Zona Odorheiului se practică șurile lungi și mai puțin late, cu patru subdiviziuni, șura propriu-zisă, unul sau două grajduri, respectiv odoruri (zone de depozitare) și zona acoperită pentru căruță. În regiunea Odorheiului s-a practicat la șuri decorarea prin cioplire a cadrelor de uși. În Ținutul Sărat, respectiv Valea Nirajului, deasupra grajdului și sub acoperișul șurii s-a realizat o fâșie cu stâlpișori sau cu zăbrele, de asemenea ornamentate.

În zona cenrală a Transilvaniei, adică în Zona Târnavelor, în Câmpia Transilvană, în Podișul Someșului și Ținutul Arieșului au fost construite și așa numitele șuri cu gârbe (tip hală), utilizate exclusiv pentru treierat. Pe lângă acestea, și în acest teritoriu au fost construite șuri sub același acoperiș cu grajdul (poiata). Volumetria șurilor prezintă și ea variante locale. În Țara Moților, construcția anexă cea mai mare, șura, se compune dintr-un grajd și o încăpere de depozitare, dar au fost construite și șuri mai speciale, denumite șuri poligonale.

Poiatele, cotețele, diferitele șoproane au fost construite în majoritatea zonelor destul de asemănător, ele nefiind relevante din punctul de vedere al zonării arhitecturale.

5. Patrimoniul **porților tradiționale** contribuie în mod însemnat la realizarea unor identități micro- și macro-zonale. Din acest punct de vedere, în aria studiată putem determina trei regiuni cu caracter diferit. Regiunea sudică dominată de Scaunele Săsești se caracterizează de existența unor porți înalte, cu acoperiș, construite din zidărie care de multe ori fac front comun cu casa de locuit, devenind o caracteristică puternică în determinarea aspectului local. La nord de acest teritoriu putem defini o fâșie mare, care se întinde la vest de Ținutul Secuiesc, începând cu Valea Nirajului, cuprinzând Ținutul Sărat, Podișul Târnavelor, Valea Mureșului, Ținutul Arieșului și Călata. Aici, influențată de porțile exterioare ale incintelor bisericesti, s-a dezvoltat varianta de poartă mică, cu ușă acoperită și stâlpi ciopliți. Desigur, și în această fâșie există variante locale ce diferă în proporții și în ornamentică. Cea de-a treia zonă se suprapune aproximativ Ținutului Secuiesc, unde avem de-a face cu o varietate mare de forme și structuri. Influențată puternic de soluțiile arhitecturale ale conacelor, aici s-a răspândit poarta înaltă, sculptată și acoperită, deseori completată și cu un porumbar, denumită poartă secuiască, aceasta, la rândul său, prezentând variante micro-regionale care se diferențiază și în timp: poarta din Trei Scaune, poarta din Ciuc, cele trei tipuri de porți din Odorhei. În același timp, tot conform influențelor nobiliare, mai ales în Zona Trei Scaune, devine foarte răspândită poarta mică cu

stâlpi din zidărie. În plus față de acestea au fost realizate, conform influențelor săsești, și porți din zidărie cu acoperiș. Merită amintite și porțile mici și înalte sculptate din piatră, dar și faptul că din fiecare tip apar multe variante locale.

6. Formele specifice de **structură de localitate**, respectiv modele de **organizare a gospodăriilor**, sunt prezente în majoritatea zonelor arhitecturale, diferențiindu-se eventual prin proporția anumitor modele și forme. Pentru identificarea caracteristicilor zonale este utilă analiza paralelă a celor două caracteristici.

În Secuime, adică în Trei Scaune, Odorhei, Ciuc, Gheorgheni și parțial în zonele secuiești ale județului Mureș sunt preponderente satele îngrămădite cu gospodării cu șură transversală, cu caracter puțin neregulat. Este specifică de asemenea evoluția structurilor de localități prin deschiderea unor străzi înfundate. În unele sate putem identifica tendința evoluției în direcția formelor mai regulate, loturi mai înguste și aranjamente de curți mai puțin flexibile, caracteristică întâlnită mai cu seamă în Podișul Homorodului, Ținutul Împădurit și parțial în Ciuc.

În zonele săsești, Țara Bârsei și zona celor șapte scaune, caracterul urban, care s-a dezvoltat conform modelelor date de orașe, determină un aspect unitar; atât structura de localitate, cât și loturile sunt foarte regulate. Satele tentaculare au loturi dreptunghiulare înguste, casele sunt construite perpendicular pe frontul străzii, gospodăriile sunt majoritar cu șură transversală, în mai mică măsură lineară. Aceste caracteristici sunt prezente și în Zona Bistriței, unde în plus față de cele enunțate deja, la finalul secolului al XIX-lea a predominat așezarea paralelă cu strada a caselor, pe niște loturi mai largi, respectiv lărgirea în formă ovală a străzii în centru, spațiu unde se află în general biserica localității. Specificul zonei este accentuat și de faptul că la gospodăriile mai arhaice anexele, șura și grajdul pot fi dispuse sub același acoperiș cu casa. De asemenea, foarte des există o intrare directă în casă din stradă.

În Podișul Târnavelor și Valea Mureșului, între Reghin și Sebeș, majoritatea localităților, în ciuda neregularităților, au o structură tentaculară cu gospodării în forme de fâșii alungite, la fel ca și în zonele săsești din sudul Transilvaniei. Diferențele se materializează prin faptul că gospodăriile sunt mai puțin rigide și închise, porțile și gardurile sunt mai transparente, și dispunerea clădirilor prezintă și ea variațiuni.

Zona Rimetea se aseamănă tot cu structura ordonată a zonelor săsești, localitățile au formă tentaculară, curțile sunt lineare sau cu șură transversală.

Majoritatea satelor din Ținutul Arieșului au o alcătuire îngrămădită în jurul căreia s-a dezvoltat o structură tentaculară multistradală. Loturile sunt diverse, majoritatea sunt înguste dar regăsim în număr mare și loturi late. Există și curți duble, formă arhaică care era mult mai răspândită. Majoritatea curților au aranjament paralel sau cu șură transversală.

În Câmpia Transilvaniei majoritatea satelor are o structură pronunțat îngrămădită, cu multe loturi neregulate, iar aranjamentul gospodăriilor este foarte variat. Pe lângă gospodăriile cu șură transversală și paralelă, se regăsesc curți duble, dar și curți grupate (clădiri grupate în jurul unei curți libere ovale). În cazul localităților cu structură îngrămădită deseori sunt atașate zone mai noi cu trame rectangulare. Între sate s-au format, la începutul secolului al XX-lea, multe gospodării izolate.

În regiunea Călata multe dintre sate sunt tentaculare multistradale, sau sate bifurcate în formă de Y, loturile sunt în general mai înguste cu aranjament linear sau cu șură transversală. Mai rar apar zone de localitate îngrămădită cu loturi neregulate cu aranjament în grup.

În Munții Apuseni și Regiunea Pădurenilor, pe lângă localitățile îngrămădite și cele alungite de vale, s-au format multe gospodării sau sălașe utilizate temporar, izolate sau grupate în crânguri, amplasate pe versanții munților. Acest aspect dă un caracter unitar acestor regiuni. În Țara Făgărașului satele de vale au o structură alungită și multistradală, în Mărginimea Sibiului și Hunedoara structură preponderent îngrămădită – în cele trei zone gospodăriile sunt ordonate. În Făgăraș a fost preferată cu precădere structura lineară, în Mărginime cea cu șură transversală, iar în Hunedoara pe lângă cele două amintite, există și multe curți paralele. În aceste regiuni se regăsesc și gospodării cu curți închise și întărite, care sunt în general izolate și independente în afara satelor, dar sunt prezente și în intravilan.

III. ZONELE DE ARHITECTURĂ RURALĂ ȘI CARACTERIZAREA SUMARĂ A RELAȚIILOR DINTRE ACESTEA

ZONELE SECUIEȘTI

1. **Zona Covasna de Sud (Treiscaune de Jos)** se suprapune pe teritoriul de sud al județului Covasna. În secolul al XVIII-lea ea făcea parte din macro-zona Secuime, iar în secolul al XIX-lea aparținea zonei Covasna (Treiscaune). La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea devine microzonă arhitecturală de sine stătătoare. A evoluat datorită unor influențe nobiliare interne și urbane externe transmise din Țara Bârsei. A transmis influențe spre nord.
2. **Zona Covasna de Nord (Treiscaune de Sus)** se suprapune pe teritoriul de nord al județului Covasna (Valea Oltului și Depresiunea Râului Negru). În secolul XVIII făcea parte din macro-zona Secuime, în secolul XIX aparținea zonei Covasna (Treiscaune), devenind la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea microzonă arhitecturală de sine stătătoare. A evoluat datorită influențelor din arhitectura nobiliară și a târgurilor, putem constata fenomene arhitecturale locale și transmiterea unor influențe spre nord.
3. **Zona Casin – subzonă arhitecturală** formată din cinci sate între Ciuc și Covasna– în secolul al XVIII-lea a fost parte integrantă a macrozonei Secuime, iar începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea aparține zonei Ciuc. Primește și transmite influențe atât din/către sud cât și din/către nord. Influențată fiind de arhitectura nobiliară, apar evoluții arhitecturale interne care sunt transmise atât spre sud cât și spre nord. În decursul secolului al XIX-lea arhitectura arhaică a zonei Ciuc se conservă mai bine în Casin; apar tipuri locale de poartă.
4. **Zona Ciucul de Jos și Ciucul de Sus, adică zona sudică și nordică a Depresiunii Ciuc**, aflată între Munții Ciucului și Harghita este alcătuită din subzone arhitecturale foarte asemănătoare. În secolul XVIII a făcut parte integrantă a macrozonei Secuime, iar începând cu secolul XIX devine componentă a microzonei Ciuc. Evoluția internă este influențată de arhitectura nobiliară (curială), influențele arhitecturii săsești sunt minore. Transmite influențe spre nord (Gheorgheni) și spre est (Ghimeș). Diferențele minore dintre cele două subzone se accentuează abia în cea de-a doua parte a secolului al XX-lea.

5. **Zona Ghimeș**, aflată în valea Pârâului Ghimeș și a afluenților săi, se desprinde din macro-zona Secuime doar în secolul XIX. Arhitectura sa corespunde arhitecturii mai arhaice a claselor mai puțin înstărite din Ciuc. Sunt foarte diferite caracteristicile legate de structura de localitate și cele legate de aranjamentul gospodăriilor. În afara influențelor principale dinspre Ciuc, arhitectura din Ghimeș primește impulsuri și dinspre Moldova, așa cum este lipirea parțială a fațadelor.
6. **Zona Gheorgheni**, cu teritoriul care se suprapune depresiunii Gheorgheniului s-a desprins din macro-zona Secuime în secolul XIX. Se dezvoltă în urma unor influențe urbane, dar și a unora dinspre Moldova. Putem constata reînnoirea repetată a arhitecturii. Arhitectura satelor românești din nordul zonei se deosebesc doar datorită diferențelor structurilor de localitate.
7. **Zona Homorod**, ce acoperă văile Homorodului Mic și Mare între Masivul Harghita și Scaunul Rupea se desprinde din macro-zona Secuime în secolul al XIX-lea. Primește influențe urbane puternice transmise de arhitectura zonei Scaunelor Săsești, care se îmbină cu elementele arhitecturii locale. Transmite în mică măsură influențe spre Ținutul Împădurit și spre Valea Târnavei Mari.
8. **Zona Ținutul Împădurit**, suprapusă Depresiunii Baraoltului în partea vestică a județului Covasna, se desprinde din macro-zona Secuime la mijlocul secolului al XIX-lea. Încorporează influențe provenite din arhitectura nobiliară și cea săsească, dar apar și evoluții interne. Arhitectura de aici prezintă elemente comune cu cea din Zona Homorodului, Țara Bârsei și Treiscaune de Jos.
9. **Zona Văii Târnavă Mare (cursul superior) și Feernic sau Zona Odorheiului** aflat în văile râurilor sus menționate între Masivul Harghita și Scaunul Sighișoarei a devenit microzonă desprinsă din macro-zona Secuime în cea de-a doua parte a secolului al XIX-lea. A evoluat datorită unor influențe nobiliare (curiale) interne dar și urbane transmise de Scaunul Sighișoarei. S-au format o serie de soluții arhitecturale locale. Subzonele Goagiu și Cușmed fac parte din Zona Odorheiului, dar nu prezintă suficiente caracteristici locale pentru a le declara microzone de sine stătătoare. Menționăm diversitatea tipurilor de case și reînnoirea repetată a arhitecturii.
10. **Părțile Secuimii (Partium Secuiesc)** este o zonă de tranziție aflată în văile mai înguste dintre Scaunul Odorheiului și teritoriul săsesc din jurul Sighișoarei, în care se resimt atât influențele arhitecturii din secuime cât și cele ale zonelor săsești.
11. **Zona Ținutul Sărat** situat în partea superioară a văii Târnavă Mică, și dealurile adiacente, inclusiv Praid și Corund se desprinde din macro-zona Secuimii la sfârșitul

secolului al XIX-lea, câteva decenii are caracterul unei zone de tranziție între Zona Odorhei și Zona Mureșului, dar de la începutul secolului al XX-lea devine o microzonă marcată de soluții arhitecturale proprii legate de ornamentica elementelor de lemn și utilizarea unor tipuri de clădiri anexă specifice.

12. **Zona Valea Nirajului**, care se află în valea și dealurile adiacente râului Niraj se desprinde din macro-zona casei cu cuptor în tindă la sfârșitul secolului al XIX-lea, perioadă în care se resimt influențe din direcția Zonei Odorheiului și Zonei Ținutului Sărat. La începutul secolului al XX-lea se dezvoltă o serie de soluții arhitecturale cu specific local influențate de arhitectura nobiliară, ecleziastică și de ornamentația secesionistă a băilor imperiale și centrelor urbanizate din zonă. Menționăm patrimoniul frontoanelor și prispelor ornamentate, cel al porților sculptate și al clădirilor anexă specifice. Subzona Subbeheci aflată în partea estică a Văii Nirajului este deosebit de caracteristică și tradițională, în timp ce restul teritoriului parcurge o modernizare rapidă în secolul al XX-lea pierzând astfel caracterul specific.
13. **Zona Câmpia Secuiască**, adică teritoriul cu populație secuiască la nord-vest de Târgu Mureș, aflată în Câmpia Transilvaniei, este o zonă de tranziție a Câmpiei Transilvane în care se manifestă anumite influențe provenite din Zona Secuimii și Târgu Mureș.

TERITORIILE SĂSEȘTI

- 14-15. **Zona Țara Bârsei și a Celor Șapte Scaune** acoperă fostele teritorii ale Scaunelor Săsești, inclusiv enclavele feudale cu populație românească și în mică parte ungurească din Sudul Transilvaniei. Cele două teritorii sunt foarte similare și deja în secolul al XVIII-lea formează o zonă arhitecturală unitară cu un pronunțat caracter local care s-a dezvoltat prin integrarea rapidă a unui set întreg de soluții structurale și arhitecturale urbane utilizate în orașele săsești. Această zonă are o influență considerabilă în toate direcțiile limitrofe.
16. **Zona Bistrița** care acoperă teritoriile săsești din nordul Transilvaniei devine o zonă arhitecturală cu caracter pronunțat deja în secolul XVIII, în care constatăm evoluții interne bazate pe caracteristici locale îmbinate cu influențe urbane. Face parte din macro-zona casei cu cuptor în cameră, și exercită o influență însemnată și în zonele adiacente.

ZONELE DIN FOSTELE COMITATE

17. **Țara Lăpușului** aflată în împrejurimile Văii Lăpușului, Munții Lăpușului și Pasul Mesteacăn este o zonă de tranziție care primește influențe dinspre Maramureș, Năsăud și dinspre sud. O subzonă a Țării Lăpușului este Zona Chioariului. În teritoriile sale nordice apar ornamentații din lemn caracteristice Maramureșului; menționăm în special porțile de șură ornamentate. Caracteristicile arhitecturale ale zonei sunt foarte apropiate Zonei Năsăudului.
18. **Zona Năsăud**, adică teritoriul Văii Someșului Mare la est de Beclean și dealurile adiacente spre nord și spre Valea Someșului, este o zonă de tranziție, a cărei evoluție a fost puternic determinată de arhitectura Zonei Bistriței. Primește influențe din sud, est și nord. Dezvoltarea arhitecturii arhaice este lentă.
19. **Zona Someșului**, adică teritoriile din estul Văii Someșului, la nord de Cluj-Napoca și la est de Valea Borșei care se întinde până la culmile Meseșului, este o zonă de tranziție unde se manifestă forme specifice zonei casei cu cuptor în tindă, respectiv zonei casei cu cuptor în cameră. În secolul al XX-lea primește impulsuri și din direcția Zonei Călata. Caracteristicile zonei sunt apropiate de cele din Zona Lăpușului, diferă în general tipul materialului utilizat la pereți.
20. **Zona Valea Borșei** se întinde pe dealurile învecinate afluentului stâng al Someșului Mic, desprinzându-se din macro-zona casei cu cuptor în tindă în prima parte a secolului al XIX-lea. Primește impulsuri atât din nord cât și din vest dar caracteristicile aparte sunt rezultatul unei evoluții interne care vizează utilizarea pereților de piatră. Evoluția arhitecturală încetinește la începutul secolului al XX-lea. Diferențele arhitecturale față de Câmpia Transilvană sunt suficiente pentru declararea sa ca microzonă de sine stătătoare.
- 21 **Zona Câmpia Transilvaniei**, zonă extinsă de dealuri aflată în interiorul arcului format de principalele drumuri de circulație între Cluj-Turda-Luduș-Târgu Mureș-Reghin-Bistrița-Dej-Cluj este o zonă etnografică care, din punct de vedere arhitectural, se poate împărți în mai multe unități diferite. Zona arhitecturală Câmpia Transilvaniei este mai mică decât zona etnografică cu același nume, deoarece nu conține Câmpia Secuiască, Valea Borșei, nici zonele adiacente teritoriilor Săsești din jurul Bistriței. Caracterul arhaic ce o diferențiază de teritoriile învecinate se datorește unei evoluții mult prea lente. Se dezvoltă și elemente locale, cum ar fi utilizarea pereților de pământ, sau apariția gospodăriilor izolate printre localități. La marginile

teritoriului sunt zone de tranziție unde arhitectura este influențată de zonele vecine mai evolute. Determinarea exactă a fragmentării interne a zonei necesită noi cercetări. Conform datelor existente putem defini aria nord vestică ca și subzonă de sine stătătoare cu evoluții structurale speciale, respectiv Câmpia Secuiască care diferă mai puțin de restul teritoriului.

22. **Zona Valea Mureșului** acoperă satele din Valea Mureșului între Reghin și Luduș, este un coridor urbanizat care a pierdut aspectul zonal din cauza duratei de exploatare mici a clădirilor rurale. Traversează Câmpia Secuiască față de care este mai modernizată.
23. **Zona Mureș-Ghiurghiu**, adică satele din Valea Mureșului între Reghin și Meștera, respectiv subzona Ghiurghiu, este o zonă de tranziție între Bistrița și Valea Nirajului, primind influențe dinspre ambele teritorii. În Subzona Ghiurghiu remarcăm existența localităților răspândite și a gospodăriilor izolate.
24. **Zona Călata**, care cuprinde satele din vestul Clujului, din văile Someșului Mic, Nadăș, cursului superior al Crișului, și al Pârâului Călata, respectiv cursului superior al pârâului Almaș era, până la mijlocul secolului al XIX-lea, o zonă de tranziție dintre zona casei cu cuptor în tindă și a casei cu cuptor în cameră și babură în tindă. La sfârșitul secolului al XIX-lea se accentuează caracteristicile locale, ca în primele decenii ale secolului al XX-lea să se contureze o zonă cu caracteristici marcante, materializate în ornamentația frontoanelor din lemn și în prelucrarea porților din lemn. În această perioadă Călata transmite influențe în toate direcțiile zonelor vecine.
25. **Ținutul Arieșului** acoperă satele din vest de Turda așezate pe cursul inferior al Arieșului, sate populate în evul mediu de coloniști secui. Se desprinde din macrozona casei cu cuptor în tindă în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Evoluția internă a soluțiilor arhitecturale se datorează statutului privilegiat al localnicilor. Prezența numărului mare de familii de liberi mai înstăriți și de mici nobili a generat soluții planimetrice și funcționale similare ce cele din unele părți ale secuimii. Transmite influențe spre Zona Munților Apuseni.
26. **Zona Rimetea**, aflată în depresiunea Trascău, este formată din două sate, Rimetea și Colțești. Devine microzonă arhitecturală începând cu secolul XVIII, evoluând la început prin soluții formale locale, iar mai târziu prin preluarea unor exemple caracteristice arhitecturii urbane a zonelor săsești. În secolul XIX arhitectura se reînnoiește substanțial de două ori. Deși diferențele punctuale dintre arhitectura

Ținutului Arieșului și cea a Munților Apuseni este relativ mare, arhitectura din Rimetea nu devine sursă de influență pentru acestea.

27. **Zona Munților Apuseni** (Țara Moților și Mocănișea) împreună cu Regiunea Pădurenilor sunt componentele macro-zonei casei cu cămară. Zona Munții Apuseni se extinde spre vest în afara teritoriului studiat; noi facem referiri numai la zonele estice ale acestuia. La periferii și în zonele adiacente de deal această zonă a primit influențe importante din regiunile adiacente, astfel încât s-au format subzone de tranziție. Această modernizare, care a preferat casa cu cuptor în tindă, a redus perimetrul dominat de casa cu cămară. Detalierea fragmentării în subzone arhitecturale ale zonei Munților Apuseni, datorită extinderii acesteia în afara teritoriului studiat, și datorită faptului că această analiză ar fi posibilă numai prin înțelegerea fenomenelor arhitecturale din Banat și Crișana, depășește limitele acestei lucrări.
28. **Regiunea Pădurenilor**, aflată în Munții Poiana Ruscă, la vest de depresiunea Hunedoarei, era deja în secolul XVIII microzonă arhitecturală care, împreună cu Zona Munților Apuseni, a format macro-zona casei cu cămară. Putem constata o modernizare lentă, astfel încât aria sa se restrânge în favoarea zonelor adiacente. Ca și în cazul Munților Apuseni, diferențele față de zonele limitrofe sunt esențiale.
29. **Zona Târnava Mică**, pe cursul inferior, se află în nordul Podișului Târnavelor, la nord față de aria scaunelor săsești. Statutul de zonă arhitecturală de sine stătătoare nu poate fi declarat cu certitudine, putând fi considerată fie o zonă de tranziție care primește influențe atât din direcția zonelor săsești cât și din cea a celor secuiești, fie o subzonă a unei microzone mai largi care conține și satele din Valea Mureșului, pe cursul central.
30. **Zona Valea Mureșului, pe cursul central între Luduș și Sebeș**, este o zonă de tranziție care se suprapune parțial Coridorului Turda-Alba Iulia, cu o modernizare rapidă. Arhitectura tradițională este foarte apropiată de cea din Zona Târnava Mică.
31. **Zona Hunedoara și Dealurile Mureșului**, care acoperă Depresiunea Hunedoarei și aria din Valea Mureșului, pe cursul inferior la vest de Sebeș, este o zonă de tranziție cu o modernizare rapidă, influențată puternic de arhitectura scaunelor săsești.
32. **Zona Hațeg** acoperă Depresiunea Hațegului. În secolul al XVIII-lea încă era o zonă de tranziție între zona casei cu cămară și cea a casei cu cuptor în tindă. În această perioadă presupunem o asemănare puternică cu Regiunea Pădurenilor. Începând cu secolul al XIX-lea devine tot mai puternic efectul de modernizare transmis din

direcția Văii Mureșului. O reînnoire completă se derulează în secolul al XX-lea, când se răspândesc casele de cărămidă acoperite cu țiglă și diverse tipuri de prispe care asigură zonei un statut arhitectural unitar.

33. **Zona Săcele**, care cuprinde șapte sate la sud-est de Brașov este o zonă de tranziție care înglobează soluții preluate din arhitectura urbană săsească și mai ales brașoveană, respectiv cea secuiască din Covasna.
34. **Zona Țara Făgărașului**, care cuprinde aria teritoriului istoric cu același nume, la poalele Masivului Făgăraș, și subzona Bran este o microzonă de sine stătătoare, parte integrantă a macro-zonei casei cu cuptor în tindă, care a fost puternic influențată de evoluțiile urbane din zonele săsești adiacente. A urmat evoluțiile din zonele săsești cu un decalaj substanțial. Remarcăm existența unor gospodării închise, specifice ariilor montane din Subzona Bran.
35. **Mărginimea Sibiului** se află la poalele Munților Cindrel, la sud de teritoriul scaunelor săsești. Este o microzonă de sine stătătoare cu caracteristici marcante unde se îmbină armonios arhitectura de lemn montană cu rezultatele evoluțiilor funcționale și ornamentale ale caselor cu cuptor în tindă. Remarcăm existența unor gospodării închise și gospodării izolate, specifice zonelor cu altitudine mai mare.

IV. CONCLUZII PRIVIND EVOLUȚIA ZONELOR ARHITECTURALE RURALE

1. Cauza de bază a apariției zonelor de arhitectură rurală este evoluția socio-economică diferită a unor regiuni cu potențial economic, social și cultural diferit. Deși evoluția arhitecturii urmează pași foarte asemănători, uneori chiar identici, această evoluție se manifestă în diferitele zone în perioade diferite și cu viteză de schimbare diferită.
2. În evoluția arhitecturii rurale din Transilvania au avut roluri determinante cele două regiuni cu statut privilegiat, Scaunele Săsești și cele Secuiești.
3. La baza zonificării arhitecturale stau cele patru macro-zone prezentate mai sus. În prima parte a secolului al XVIII-lea s-au conturat deja zone cu evoluții mai rapide: Țara Bârsei, Scaunele Săsești din jurul Sibiului și Zona Bistriței, respectiv microregiunea determinată de centrul de minerit Rimetea.
4. Evoluția mai rapidă din Țara Bârsei și Scaunele Săsești din jurul Sibiului s-a materializat prin adoptarea zidăriei de piatră și de cărămidă, respectiv a învelitorii de țiglă, tehnologii mai moderne, care necesitau cunoștințe specifice.
5. Evoluția mai rapidă a zonelor săsești din sudul Transilvaniei a indus schimbări similare, dar cu o oarecare întârziere și în regiunile adiacente. În decursul secolului al XIX-lea apar schimbări și în Zona Săcele, în Țara Făgărașului, unde este adoptată și utilizarea noilor materiale. În Mărginimea Sibiului, deși materialul lemnos a fost păstrat multă vreme, structura localităților și de lot, dar și planimetria și volumetria caselor, respectiv aparatele de încălzire ale acestora demonstrează influențe săsești. În zona Hunedoara și Hațeg influențele se materializează și în adoptarea unor modele planimetrice, dar și din punct de vedere ornamental. În podișul Târnavelor, Regiunea Homorod din Odorhei, respectiv partea sudică a regiunii Trei Scaune, sunt preluate soluții volumetrice și anumite ornamente specific urbane.
6. Același fenomen cu o derulare mai lentă este constatat și în zona Bistriței, zonă în care s-au dezvoltat soluții locale atât din punct de vedere planimetric, cât și de organizare de lot. Mai târziu, schimbarea a fost marcată și de utilizarea materialelor noi, piatră și cărămidă, și a ornamentelor cu specific urban.
7. Urbanizarea arhitecturii săsești, proces care s-a derulat în mod continuu de la începutul secolului al XVIII-lea, a încetinit mult în primele decenii ale secolului al XX-lea, astfel

încât evoluția regiunilor adiacente a condus la reducerea diferențelor mari ce au existat în secolul al XVIII-lea.

8. Evoluția arhitecturii rurale din Scaunele Secuiești a fost marcată de influențele interne din direcția conacelor și a arhitecturii eclesiastice, dar impulsuri au venit și din arhitectura regiunilor săsești. Astfel, în Secuime au fost create și valori locale, care la rândul lor au fost surse de inspirație pentru evoluția arhitecturii din Podișul Târnavelor, Câmpia Transilvaniei sau Valea Mureșului. La fel, Ținutul Arieșului a influențat arhitectura rurală din Munții Apuseni.
9. Fâșia de vest a Ținutului Secuiesc, care a fost populată mai dens, avea un climat mai favorabil și era în contact cu scaunele săsești, a evoluat mai rapid. S-au dezvoltat microzone datorită unor fenomene interne, dar și datorită unor influențe urbane și săsești. Aceste microzone nu sunt foarte diferite, dar există caracteristici individuale marcante în fiecare, cum ar fi târnațele complexe din Valea Feernic, frontoanele perforate pe verticală în Ținutul Sărat sau porțile și frontoanele laterale în Valea Nirajului.
10. Fâșia de est a Secuimii și-a păstrat arhitectura mai arhaică pe o perioadă mai îndelungată. Evoluția mai lentă a fost cauzată atât de climatul mai nefavorabil, cât și de efectele economice negative ale organizării regimentelor de grăniceri. O modernizare mai substanțială a arhitecturii a devenit posibilă doar la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Fragmentarea în microzone s-a înfăptuit și aici. Soluțiile locale au marcat identitatea arhitecturală locală în depresiunea Râului Negru, dar au apărut și pe fațade în Ciuc și Gheorgheni.
11. Caracterul local al microzonelor în Secuime este întărit și de soluțiile locale variate, utilizate în realizarea porților, fenomen deja amintit.
12. Caracterul specific al arhitecturii din Rimetea s-a materializat, datorită puterii economice mai însemnate a localnicilor, în soluții locale de realizare a fațadelor și a formei acoperișului în secolul XVIII. Schimbarea radicală a arhitecturii locale de la sfârșitul secolului al XIX-lea, care a însemnat și trecerea de la pereții de lemn la cei din piatră, a însemnat și adoptarea unor soluții cu puternic caracter local, cum ar fi ornamentica fațadelor și utilizarea detaliilor de fier forjat. Această arhitectură, care a fost influențată și ea de exemplul săsesc, nu a avut însă un efect însemnat asupra zonelor învecinate.
13. Schimbarea materialului de construcție, și anume trecerea de la structuri mixte lemn-argilă la pereți din zidărie de piatră, a dat naștere și aspectului specific al microregiunii Văii Borșei. Această schimbare nu a fost însă accentuată prin alte evoluții arhitecturale

- însemnate, cum ar fi ornamentarea fațadelor, astfel încât evoluția a încetinit, iar diferențele față de zonele vecine s-au redus treptat.
14. Începând cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, aspectul local al unor regiuni este determinat de nevoile de reprezentare care se materializează în soluții locale de realizare a fațadelor, în ornamentica acestora, în timp ce evoluția planimetrică și funcțională a caselor se integrează conform unor modele adoptate în toată țara.
 15. Ultimele mari evoluții în arhitectura rurală au fost marcate de elemente ornamentale în Călata, Valea Nirajului și parțial în Ținutul Sărat, în mică măsură și în Ținutul Arieșului, Gheorgheni, respectiv Hațeg. În Călata, personalitatea puternică arhitecturală, deși s-a format târziu, a exercitat o influență însemnată asupra zonelor vecine. Porțile sculptate și frontoanele traforate sunt preluate atât în Munții Apuseni, cât și în Sălaj, dar și în satele din fâșia vestică a Câmpiei Transilvane.
 16. Arhitectura din Câmpia Transilvană a devenit specială datorită arhaismelor păstrate, evoluția tipic urbană aici nu s-a manifestat în suficientă măsură. De asemenea schimbarea era foarte lentă și în zona de munte a Apusenilor, aceasta realizându-se abia în secolul XX. În Munții Apuseni și Regiunea Pădurenilor, în determinarea aspectului specific, în arhitectura rurală joacă un rol important și factorii legați de structurile de localitate, respectiv prezența gospodăriilor izolate și temporare.
 17. Începând cu primele decenii ale secolului al XX-lea, de-a lungul drumurilor importante de circulație, s-au format fâșii cu o evoluție economică mai rapidă, ce au indus transformări arhitecturale însemnate. Casele din aceste fâșii au fost reînnoite complet după 30-40 de ani de folosință, astfel aspectul regional a dispărut rapid. Aceste fâșii pot fi identificate de-a lungul Mureșului între Reghin și Vințu de Jos, de-a lungul Arieșului între Turda și Hădăreni, de-a lungul Someșului Mic și Mare între Cluj și Dej, respectiv între Beclean și Dej.
 18. În consecință, putem identifica trei mari zone unde evoluția arhitecturală a microzonelor a urmat modele diferite. Acestea sunt Sudul Transilvaniei, deci Scaunele Săsești din sud și zonele limitrofe acestora, teritoriul aflat la nord și nord-est de primul, adică aria Ținutului Secuiesc, respectiv teritoriul dintre Munții Ciucului și Gheorgheniului și Munții Apuseni, respectiv zona de nord, care cuprinde Zona Bistriței, a Năsăudului și Podișului Someșan. Evoluția funcțională este foarte lentă în Câmpia Transilvaniei și Munții Apuseni, evoluția privind elementele de reprezentare, cum ar fi ornamentele de fațade, porți și altele, aproape că lipsește.

19. Ultimele mari evoluții din arhitectura rurală, determinate de nevoia de reprezentare, materializată prin arta decorativă rurală locală, care au marcat crearea specificului local în Călata, Ținutul Arieșului, Valea Nirajului și Ținutul Sărat nu s-au încheiat în perioada studiată, adică în 1950, efectul simțindu-se și în deceniile șase și șapte ale secolului al XX-lea.
20. Putem afirma că, față de restul teritoriilor din Arcul Carpatic, fragmentarea în microzone arhitecturale rurale a Transilvaniei s-a realizat mai târziu. La fel și fenomenul de integrare a arhitecturii rurale, care în vest s-a încheiat deja la sfârșitul secolului al XIX-lea, în Ardeal și-a simțit efectul mai târziu și, de fapt, nu s-a încheiat în totalitate. Arhitectura tradițională cu specific local din microzonele din Transilvania a evoluat și după 1950. Fenomenul arhitecturii tradiționale rurale se stinge treptat abia cu demararea modernizării comuniste și în final sub efectul globalizării de la sfârșitul mileniului.

CUPRINS

ZONE DE ARHITECTURĂ RURALĂ ÎN TRANSILVANIA

1.	INTRODUCERE	9
2.	REZULTATE ÎN CERCETAREA ARHITECTURII RURALE DIN TRANSILVANIA	15
2.1	DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL	15
2.2	PERIOADA INTERBELICĂ	21
2.3	ÎNTRE 1945-1989	25
2.4	DUPĂ 1989	34
2.5	CONCLUZII	43
3.	IPOTEZE	46
4.	METODOLOGIA APLICATĂ ÎN DETERMINAREA ZONELOR DE ARHITECTURĂ RURALĂ	48
4.1	PRINCIPII DE BAZĂ, VARIABILE	48
4.2	ANALIZA VARIABILELOR ÎN SPAȚIU ȘI TIMP	50
4.3	SISTEMATIZAREA REZULTATELOR	55
5.	UNITĂȚI GEOGRAFICE APLICATE ÎN ANALIZA ZONELOR DE ARHITECTURĂ RURALĂ	57
5.1	ARIA GEOGRAFICĂ A CERCETĂRII	57
5.2	DETERMINAREA SUBUNITĂȚILOR GEOGRAFICE	57
5.2.1	Teritoriul Secuimii	58
5.2.2	Scaunele Săsești	59
5.2.3	Teritoriul comitatelor	59
6.	STRUCTURI DE LOCALITATE ȘI ORGANIZARE DE LOT	61
6.1	STRUCTURI DE LOCALITATE	61
6.1.1	Satul îngrămădit	65
6.1.2	Satul cu loturi regulate	67
6.1.3	Sate rectangulare colonizate	69
6.1.4	Sate risipite, gospodării individuale montane	70
6.1.5	Gospodării individuale în zonele de deal	75
6.1.6	Structuri de localitate și evoluția în timp a acestora	75
6.1.6.1	Secuime	79
6.1.6.2	Scaunele Săsești	79

6.1.6.3	Aria comitatelor, zonele de deal	79
6.1.6.4	Zone montane	80
6.2	ORGANIZAREA DE LOT A GOSPODĂRIILOR	81
6.2.1	Curți grupate	82
6.2.2	Curți duble	83
6.2.3	Curți paralele	88
6.2.4	Curți lineare și transversale	88
6.2.5	Curți în localități risipite	91
6.3	CONCLUZII	91
6.3.1	Secuimea	92
6.3.2	Scaunele Săsești din sud	93
6.3.3	Scaunele Săsești din nord	93
6.3.4	Podișul Târnavelor și Valea Mureșului între Reghin și Orăștie	93
6.3.5	Ținutul Arieșului	94
6.3.6	Rimetea	94
6.3.7	Câmpia Transilvaniei	94
6.3.8	Călata	94
6.3.9	Zona Montană	94
7.	PLANIMETRIA CASEI DE LOCUIT ȘI INSTRUMENTE DE ÎNCĂLZIRE	96
7.1	PLANIMETRIA	96
7.1.1	CASA CU CUPTOR ÎN TINDĂ DIN TRANSILVANIA CENTRALĂ	98
7.1.1.1	Țara Bârsei și cele Șapte Scaune	100
7.1.1.2	Rimetea	102
7.1.1.3	Ținutul Arieșului	104
7.1.1.4	Câmpia Transilvaniei, Valea Borșei, Valea Mureșului, Valea Nirajului, Podișul Târnavelor	108
7.1.1.5	Călata	110
7.1.2	CASA DIN ESTUL TRANSILVANIEI	114
7.1.2.1	Casa cu streășină	114
7.1.2.2	Casa dublă	127
7.1.2.3	Rolul pivnițelor și al prispelor în evoluția caselor	128
7.1.3	CASA CU CUPTOR ÎN CAMERĂ DIN TRANSILVANIA DE NORD	130
7.1.3.1	Zona Bistriței	131
7.1.3.2	Zone de tranziție în Podișul Someșului	132

7.1.4	CASA CU CĂMARĂ	133
7.2	INSTALAȚII TRADIȚIONALE DE ÎNCĂLZIRE	134
7.2.1	CUPTOARE	135
7.2.2	VETRE ȘI ȘEMINEE	143
7.2.2.1	Șemineul Secuiesc	144
7.2.2.2	Șemineul din Centrul Transilvaniei	149
7.2.3	CUPTORUL CU ȘEMINEU DIN TRANSILVANIA DE NORD	153
7.2.3.1	Zona Bistriței	153
7.2.3.2	Țara Lăpușului, Zona Chioarului, Podișul Someșului, Zona de est a Sălajului	154
7.2.3.3	Călata	155
7.3	CONCLUZII DESPRE ROLUL PLANIMETRIEI ȘI AL INSTALAȚIILOR DE ÎNCĂLZIT ÎN DETERMINAREA ZONELOR ARHITECTURALE RURALE	160
8.	ELEMENTE STRUCTURALE	162
8.1	FUNDAȚII	162
8.2	PEREȚI	165
8.2.1	Pereți din lemn	166
8.2.1.1	Case din bârne	166
8.2.1.2	Pereți tip ecluză	171
8.2.2	Cadre de lemn	173
8.2.3	Pereți din argilă	179
8.2.4	Zidării de piatră	181
8.2.5	Zidării de cărămidă	186
8.3	TENCUIRE, LIPEALĂ	187
8.4	PLANȘEE	189
8.4.1	Planșee plane	189
8.4.2	Bolți	193
8.5	PARDOSELI	195
8.6	ACOPERIȘURI	196
8.6.1	Șarpante	196
8.6.2	Învelitori	197
8.6.2.1	Paie	197
8.6.2.2	Trestie	200
8.6.2.3	Șindrila, draniță, scândură	202
8.6.2.4	Țiglă	206

8.6.3	Forme de acoperiș	207
8.7	STRUCTURA PRISPELOR	210
8.8	CONCLUZII	221
9.	ELEMENTE DE FORMĂ, FINISAJE EXTERIOARE, FAȚADE	224
9.1	PROPORȚIA CASELOR	225
9.2	FINISAJE EXTERIOARE	228
9.3	ORNAMENTE EXTERIOARE	230
9.3.1	ORNAMENTE PE PEREȚI	230
9.3.1.1	Ornamente pictate	230
9.3.1.2	Stucaturi	233
9.3.1.3	Ornamente pe case lipite	241
9.3.1.4	Ornamentele elementelor de lemn	245
9.4	FAȚADE - CONCLUZII	252
9.5	TÂMPLĂRII TRADIȚIONALE	254
9.5.1	Ferestre	254
9.5.2	Uși	259
9.6	CONCLUZII	262
10.	ANEXE GOSPPODĂREȘTI ÎN CURTE	263
10.1	CUPTORIȘTE, BUCĂTĂRIE DE VARĂ, CUPTOR ÎN CURTE	264
10.2	LATRINE	267
10.3	ANEXE CU FUNCȚIUNI DE STOCARE	269
10.3.1	Grâнар	269
10.3.2	Coșuri de porumb	273
10.3.3	Șopron de grâu	275
10.3.4	Pivnițe	276
10.4	ANEXE PENTRU ANIMALE	276
10.4.1	Grajduri, poiate, cotețe, ocoale	276
10.5	ANEXE MULTIFUNCȚIONALE MIJLOCII	279
10.6	ȘURI	281
10.6.1	Șuri cu gârbe,– Ținutul Arieșului, Câmpia Transilvaniei, Podișul Târnavelor	283
10.6.2	Șuri pe cadre,– Ținutul Arieșului	286
10.6.3	Șuri cu gârbe în Podișul Târnavelor	286
10.6.4	Șuri cu grajd și odoare	286
10.7	CONCLUZII	297

11.	GARDURI ȘI PORȚI	300
11.1	GARDURI	300
11.2	PORȚI	305
11.2.1	Porți din lemn	307
11.2.1.1	Porți acoperite mici	307
11.2.1.1.1	Porți în Valea Nirajului	311
11.2.1.1.2	Porți în Podișul Târnavelor și Valea Mureșului	317
11.2.1.1.3	Porți în Ținutul Arieșului și Rimetea	318
11.2.1.1.4	Porți în Călata	321
11.2.1.1.5	Porți mici în Secuime	326
11.2.1.1.5.1	Porți în Odorhei	327
11.2.1.1.5.2	Porți în Ținutul Sărat	327
11.2.1.1.5.3	Porți în Casin	328
11.2.1.1.5.4	Porți în Săcele	329
11.2.1.2	Porți înalte cu acoperiș, porți secuiești	329
11.2.1.2.1	Poarta cu fereastră – Trei Scaune	333
11.2.1.2.2	Poarta mare în Ciuc și Casin	335
11.2.1.2.3	Porți în Odorhei	337
11.2.1.2.4	Porți în Gheorgheni	340
11.2.1.2.5	Porți înalte în afara Secuimii	342
11.2.2	Porți cu stâlp de piatră	345
11.2.2.1	Porți mici	345
11.2.2.1.1	Porți mici în Treiscaune	345
11.2.2.1.2	Porți în Valea Nirajului	347
11.2.2.1.3	Porți în Odorhei	347
11.2.2.2	Porți înalte cu stâlpi de piatră	347
11.2.3	Porți din zidărie	348
11.2.3.1	Porți mici din zidărie	349
11.2.3.1.1	Treiscaune și alte zone secuiești	349
11.2.3.2	Porți înalte din zidărie cu acoperiș	350
11.2.3.2.1	Zonele Săsești și zone limitrofe	350
11.2.3.2.2	Porți înalte din zidărie cu acoperiș în Secuime	351
11.2.3.3	Porți din zidărie netencuite	354
11.2.3.3.1	Casin	354

11.2.4	CONCLUZII	355
12.	ZONE DE ARHITECTURĂ RURALĂ ÎN TRANSILVANIA ÎNTRE 1750–1950	360
12.1	ZONA CASEI CU CUPTOR ÎN TINDĂ DIN CENTRUL TRANSILVANIEI	360
12.1.1	PERIOADA DINTRE SECOLUL XVIII ȘI MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA	360
12.1.1.1	ZONELE SĂSEȘTI DIN SUD	362
12.1.1.2	RIMETEA	363
12.1.2	PERIOADA DINTRE MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI MIJLOCUL SECOLULUI AL XX-LEA	366
12.1.2.1	ZONELE SĂSEȘTI DIN SUD	367
12.1.2.2	VALEA MUREȘULUI ȘI ZONA HAȚEGULUI	369
12.1.2.3	ZONA BRAN, ȚARA FĂGĂRAȘULUI, MĂRGINIMEA SIBIULUI	371
12.1.2.4	SĂCELE	375
12.1.2.5	PODIȘUL TÂRNAVELOR, VALEA MUREȘULUI ÎNTRE LUDUȘ ȘI SEBEȘ	376
12.1.2.6	ȚINUTUL ARIEȘULUI	378
12.1.2.7	RIMETEA	383
12.1.2.8	CÂMPIA TRANSILVANIEI	387
12.1.2.9	VALEA MUREȘULUI ÎNTRE LUDUȘ ȘI TOPLIȚA	390
12.1.2.10	VALEA BORȘEI	391
12.1.2.11	CĂLATA	393
12.2	ZONA CASEI CU STREAȘINĂ DIN EST - SECUIME	396
12.2.1	PERIOADA DINTRE SECOLUL XVIII ȘI MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA	396
12.2.2	PERIOADA DINTRE MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI MIJLOCUL SECOLULUI AL XX-LEA	396
12.2.2.1	ZONA HOMOROD	402
12.2.2.2	ȚINUTUL ÎMPĂDURIT	404
12.2.2.3	ZONA SFÂNTU GHEORGHE (COVASNA DE SUD)	406
12.2.2.4	ZONA ODORHEI	409
12.2.2.5	ȚINUTUL SĂRAT	413
12.2.2.6	VALEA NIRAJULUI	414
12.2.2.7	PĂRȚILE SECUIIMII	417
12.2.2.8	TREISCAUNE NORD (COVASNA DE NORD)	418
12.2.2.9	CASIN	421
12.2.2.10	CIUC	424
12.2.2.11	GHIMEȘ	426

12.2.2.12	GHEORGHENI	427
12.3	CASA CU CUPTOR ÎN CAMERĂ DIN NORDUL TRANSILVANIEI	430
12.3.1	PERIOADA DINTRE SECOLUL XVIII ȘI MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA	430
12.3.1.1	ZONA BISTRITEI	431
12.3.1.2	ESTUL SĂLAJULUI ȘI VALEA SOMEȘULUI	432
12.3.2	PERIOADA DINTRE MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI MIJLOCUL SECOLULUI AL XX-LEA	433
12.3.2.1	ZONA BISTRITEI	433
12.3.2.2	ZONA NĂSĂUD, ȚARA LĂPUȘULUI, VALEA SOMEȘULUI	436
12.3.2.3	ESTUL SĂLAJULUI	437
12.4	ZONA CASEI CU CĂMARĂ DIN TERITORIILE MONTANE	438
12.4.1	PERIOADA DINTRE SECOLUL XVIII ȘI MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA	438
12.4.2	PERIOADA DINTRE MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI MIJLOCUL SECOLULUI AL XX-LEA	440
13.	CONCLUZII PRIVIND ETAPELE GENERALE ALE EVOLUȚIEI ÎN ARHITECTURA RURALĂ ȘI PROCESUL FRAGMENTĂRII ÎN ZONE SPECIFICE	443
13.1	ETAPELE GENERALE ALE EVOLUȚIEI ÎN ARHITECTURA RURALĂ	444
13.2	DESPRE DIFERENȚELE DINTRE MICROZONELE ARHITECTURALE	446
13.3	CARACTERIZAREA SUMARĂ A RELAȚIILOR DINTRE MICROZONE	449
13.3.1	SECUIMEA	449
13.3.2	ZONELE SĂSEȘTI	451
13.3.3	ZONELE DIN COMITATE	451
14.	CONCLUZII	455
14.1	DESPRE EVOLUȚIA ARHITECTURII RURALE ȘI FACTORI DE INFLUENȚĂ	456
14.2	NIVELURILE ZONIFICĂRII ARHITECTURII RURALE	458
14.3	CONCLUZII PRIVIND EVOLUȚIA ZONELOR ARHITECTURALE RURALE	466
15.	BIBLIOGRAFIE	471